

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА НАПОВНЕНІСТЬ ПРАЦЕВЛАШТОВАНИХ ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ ПЕНСІЙНОГО ВІКУ

Партико Тетяна Борисівна¹, Левус Надія Ігорівна²

¹Кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3096-8202>

²Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5898-5944>

UDC: 159.922.63-057.1-055.1/.2:316.47

АНОТАЦІЯ

На основі проведеного дослідження виявлена роль таких адаптивних здатностей працевлаштованих жінок та чоловіків пенсійного віку, як прийняття себе, прийняття інших, емоційний комфорт та інтернальність у зростанні їхньої екзистенційної наповненості. Зв'язок гармонійності міжособових стосунків з екзистенційною наповненістю здебільшого опосередкований адаптивними здатностями особи, проте в чоловіків може бути безпосереднім. У жінок на відміну від чоловіків схильність до домінування може негативно вплинути на екзистенційну наповненість. Прийняття інших і емоційний комфорт у жінок тісніше пов'язані з екзистенційною наповненістю у порівнянні з чоловіками. Уникання проблем у жінок знижуватиме гармонійність їхніх міжособових стосунків; втеча чоловіків від розв'язання проблем знижуватиме їхню здатність до самотрансценденції і свободи.

Ключові слова: екзистенційна наповненість, адаптивність, гармонійність стосунків, працевлаштованість, особи пенсійного віку.

Постановка проблеми. Роздуми про сенс свого існування супроводжують людину упродовж усього її свідомого життя. Невідмінним супутником цих роздумів є екзистенційні переживання, які дають змогу осмислити сенс життя і досягнути певного екзистенційного наповнення. Різні аспекти цієї проблеми за останні роки розглядалися у працях Н. В. Каргіної, Д. А. Панфілова, Д. А. Єремицького, І. С. Поповича, Н. В. Левенець та інших вчених. Пізня дорослість, в основному, цікавила у контексті задоволеності життям (А. А. Несетерова, С. М. Жучкова), адаптації до старості (О. С. Зінченко), соціально-психологічної адаптації (С. М. Максимець, М. О. Шрубівич), емоційно-вольової сфери (Ж. М. Новікова). Останнім часом зростає інтерес дослідників до психологічних проблем працевлаштова-

них осіб похилого віку (Н. В. Даниленко, Т. М. Єльчанинова). Продовження тривалості активної трудової діяльності, на наш погляд, може сприяти осмисленню сенсу прожитого життя у пізній дорослості, збагативши його новим змістом. Дослідження екзистенційної наповненості жінок та чоловіків, які у літньому віці продовжують трудову активність, може уточнити деякі особливості їхнього внутрішнього світу, а відтак покращити якість життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених психологічним проблемам людей похилого віку, які продовжують працювати, вказує на те, що такі особи мають вищий рівень суб'єктивного контролю та більшою мірою задоволені своїм життям, ніж особи похилого віку, що не працюють. Це було емпірично

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Tetiana Partyko, Nadiia Levus

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

підтверджено Н. В. Даниленко та Т. М. Єльчаніною у ході дослідження особливостей задоволеності життям та життєстійкості людей похилого віку (Даниленко, Єльчанінова, 2020). Самореалізація осіб, які продовжують працювати, виявляється у професійній діяльності та носить соціальне спрямування. Натомість непрацюючі пенсіонери самореалізуються у хобі, що свідчить про спрямування на задоволення власних потреб, тобто на себе. Рівень суб'єктивного контролю та показник життєстійкості у цьому дослідженні виявилися вищими саме у працюючих пенсіонерів. Вони більш самостійні та покладаються на власні сили, ведуть активний спосіб життя, а як наслідок – більше задоволені своїми життєвими досягненнями і почуваються більш щасливими.

А. А. Нестерова та С. М. Жучкова, провівши порівняльне дослідження задоволеності життям осіб похилого та старечого віку, дійшли висновку, що вона пов'язана із осмисленою та активною життєвою позицією (Нестерова, Жучкова, 2018). Така життєва позиція сприяє формуванню особистої відповідальності за підтримку свого здоров'я та соціальної активності, а також формує переконання у можливості суб'єктивного контролю подій та вільного прийняття рішень. Це дозволяє людині похилого віку розглядати себе як суб'єкта соціально-орієнтованої діяльності. Разом з тим автори виділяють дві групи факторів задоволеності життям. До першої групи віднесено соціальні фактори: соціальні умови життя, умови задоволення основних життєвих потреб (спосіб життя, матеріально-економічні умови) і соціально-психологічні детермінанти (взаємодія з соціальним оточенням, сімейно-статусні та професійно-статусні характеристики). До другої – активну життєву позицію та ціннісно-мотиваційну інтегрованість. Отже, активність у реалізації своїх соціальних ролей, зокрема і у професійній діяльності, дозволяє особам похилого віку бачити сенс життя і відповідно наповнювати своє життя новим змістом.

О. С. Зінченко, розглядаючи психологічні особливості осіб літнього віку, відстоює ідею збереження потенціалу особистісного зростання літніх людей, незважаючи на високий соматичний та соціально-економічний ризик цього періоду життя (Зінченко, 2015). Як зазначає автор, особистісні характеристики залежать від вибору літньою людиною однієї із двох

стратегій адаптації до старості: або підтримка та розвиток соціальних зв'язків та як результат збереження себе як особистості, або дистанціювання від суспільства з поступовим згасанням психологічних функцій, з метою зберегти себе як індивіда. Особистісний розвиток та соціалізація в даному випадку відіграють ключову роль в осмисленості життя осіб такого віку. О. С. Зінченко відстоює думку, що незважаючи на високий соматичний та соціально-економічний ризик цього періоду життя, саме безперервність особистісного розвитку та соціалізації людини літнього віку, наявність великого життєвого досвіду та його творче переосмислення і використання, індивідуальне різнобарв'я моделей життя забезпечують можливість продовження активної творчої та соціальної діяльності людини у цей віковий період (Зінченко, 2015).

Активна життєва позиція, що реалізується в різних сферах соціального життя, сприяє екзистенційній наповненості осіб похилого віку. Це підтверджується і результатами опитувань, які проведено українськими науковцями за останні роки. Так, Д. А. Єремицький та І. С. Попович проводили дослідження соціальних очікувань людей похилого віку, за результатами якого виявлено, що значна частина його учасників (58,26%) демонструють середній рівень соціальних очікувань (Єремицький, Попович, 2018). Досліджуючи соціальні очікування, автори також визначили рівень обізнаності осіб похилого віку про передбачуваний перебіг подій, рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, рівень очікуваних результатів діяльності. Ними з'ясовано, що досліджувані із середнім рівнем соціальних очікувань орієнтуються у соціально-психологічній реальності, враховують очікування інших стосовно себе, володіють чітким уявленням про передбачуваний перебіг подій. Разом з тим, серед психологічних особливостей соціальних очікувань людей похилого віку було виокремлено надмірну чутливість, самокритичність та інтроспективність.

Такі дані корелюють із опитуванням, яке було проведено М. К. Кременчуцькою щодо існуючих психологічних проблем людей літнього віку (Кременчуцька, 2014). На основі проведеного дослідження було виділено особливості адаптації літніх людей до свого віку. Відповіді досліджуваних дали змогу

розділити їх на дві групи: з високим та низьким рівнем адаптації. Особи з високим рівнем адаптації оптимістично налаштовані щодо свого майбутнього, а оцінюючи минуле, вважають, що змогли реалізувати себе в житті. Їм притаманна різноманітність інтересів, вони володіють високим рівнем прийняття інших, задоволені спілкуванням. Особи літнього віку з низьким рівнем адаптації своє майбутнє пов'язують із проблеми і труднощами або взагалі не мають ніяких очікувань щодо того, що чекає їх у майбутньому. Оцінюючи своє минуле, вони згадують втрачені можливості і те, що не зробили. Їхні інтереси є пасивними, вони не мають улюблених занять, натомість сповнені очікуваннями підтримки від близьких та страхом втрати такої підтримки, незадоволені спілкуванням зі своїм оточенням. Отже, повертаючись до питання екзистенційної наповненості, можна стверджувати, що адаптовані особи похилого віку мають насичене та різноманітне соціальне життя, покладаються на свої сили та впевнено дивляться у майбутнє.

У продовження теми адаптації осіб похилого віку, варто згадати про дослідження С. М. Максимець і М. О. Шрубівич щодо соціально-психологічної адаптації людей похилого віку (Максимець, Шрубівич, 2019). У 49% досліджуваних було зафіксовано низький рівень загальної соціально-психологічної адаптованості, а також низькі значення за показником «Прийняття інших». Це свідчить про те, що загалом особи такого віку мають тенденцію дистанціюватися від оточуючих, занурені у свій внутрішній світ та свої особисті переживання. Особи похилого віку можуть критично ставитися до людей, демонструючи при цьому роздратування та очікуючи негативного ставлення до себе.

На емоційні прояви та вольову саморегуляцію людей похилого віку можуть впливати різні чинники, що зумовлені як внутрішніми особистісними факторами, так і зовнішніми життєвими подіями. Так, Ж. М. Новікова зазначає, що стилі реагування та копінг-стратегії таких осіб залежать від багатьох факторів, основними з яких є отриманий досвід попереднього життя, активне творче життя, стан фізичного здоров'я, смерть близьких, матеріальне становище, сформованість сенсу життя, життєстійких установок і ціннісних орієнтацій, а також прийняття свого індивідуального життя (Новікова, 2019). Досліджуючи особливості емо-

ційної сфери та копінг-стратегій осіб похилого віку, дослідниця виявила, що вони можуть використовувати як продуктивні, так і непродуктивні стратегії подолання. Серед продуктивних виявлено планування, позитивну переоцінку, пошук соціальної підтримки, самоконтроль, серед непродуктивних – дистанціювання та уникання. Як бачимо, тут знову з'являється дистанціювання, яке виявляється у віддаленні як від проблеми, яка залишається невирішеною, так і від осіб, які могли б підтримати у важку хвилину.

У дослідженні Ж. М. Новікової було також з'ясовано, що особи похилого віку демонструють високий рівень трьох видів активно-діяльнісних копінгів, серед яких на перше місце виходить самоконтроль, далі йде вміння приймати відповідальність і позитивно переоцінювати життєві події та набутий досвід, який з ними пов'язаний (Новікова, 2019). Отже, за даними цього дослідження, літнім людям притаманний контроль власної поведінки, широке спілкування і аналіз власної діяльності. Розраховуючи на допомогу інших, вони в кінцевому результаті самостійно приймають рішення, а також здатні на переосмислення, аналізу ситуації, позитивну оцінку себе та свого життя. Припускаємо, що отримані авторкою дослідження результати стосуються тих осіб літнього віку, які дотримуються стратегії подальшого особистісного зростання.

Позитивне ставлення до пережитого, до свого досвіду, до вмінь та навичок, які набуті завдяки цьому досвіду, сприяють подоланню життєвих негараздів, допомагають рухатися далі, розширюючи життєві перспективи. У цьому велику роль відіграє прагнення до самореалізації, незважаючи на всі перешкоди, що з'являються з віком. Розглядаючи поняття екзистенційної наповненості, Н. В. Левенець зазначає, що екзистенційно наповнене життя супроводжується як афективними відносинами зі світом, іншими та власним буттям, так і потребою у самореалізації у цьому світі (Левенець, 2019). При цьому авторка відводить важливу роль саме емоційності, яка, на її думку, є основою і для суб'єктивного благополуччя, і для екзистенційної наповненості. Разом з тим, екзистенційна наповненість відрізняється від суб'єктивного благополуччя тим, що особа приймає як позитивні, так і негативні емоції, оскільки вони так само вказують на важливі цінності людини, мотивують

рухатись уперед, допомагають переосмислювати досвід або шукати сенс у власному житті. Відкритість до світу, до життя загалом та до власного буття, і духовності зокрема, вирізняє саме екзистенційну наповненість. Як бачимо, саме відкритість і широта зв'язків зі світом допомагає особам похилого віку адаптуватися до життєвих обставин та гнучко реагувати на життєві виклики.

Теоретичні розвідки Н. В. Левенець (Левенець, 2019) перегукуються із дослідженням Н. В. Каргіної, де розглядаються особливості екзистенційної наповненості особистості з різним рівнем психологічного благополуччя (Каргіна, 2017). Авторка переконливо доводить, що ці психологічні феномени є взаємозалежними. Завдяки емпіричному дослідженню їй вдалося довести, що психологічно благополучна особистість водночас є екзистенційно наповненою і вирізняється цілісним, реалістичним поглядом на життя, відкрита новому досвіду, безпосередня та природна у своїх життєвих переживаннях, готова чинити вільний вибір, здатна знаходити нові життєві сенси, адаптувати їх у складних життєвих ситуаціях з метою вирішення власних екзистенційних проблем. Саме тому важливо, щоб життєві сенси, які в осіб похилого віку можуть втрачати свою цінність, могли б в разі потреби переосмислюватися та наповнюватися новим змістом.

Провівши експериментальне вивчення екзистенційних даностей буття особистості (смерті, ізоляції, свободи тощо), Д. А. Панфілов визначив три фактори, які стосуються цих даностей (Панфілов, 2018). Особистісні, сутнісні особливості, які визначають те, як особистість приймає себе, увійшли до фактору «Усвідомлення самості». Натомість, результативні та регулятивні якості особистості, такі як мета в житті, осмисленість та результативність життя, локус контролю та інші, об'єдналися у факторі, що названий автором «Життєва самоперетворюваність». Третій фактор екзистенційних даностей буття було названо «Самоактивацією життєстійкості», оскільки він розкриває такі сутнісні якості особистості, як життєстійкість, контроль, залучення, прийняття ризику і тривогу. Відповідно, на підставі цього дослідження, можна зауважити, що для постановки цілей та їх реалізації – як розгортанні власної екзистенції – людині необхідні певні

самоактиваційні мотиватори чи рушії, які спонукатимуть її до активних дій.

Таким чином, огляд останніх досліджень та публікацій дав можливість розглянути основні чинники та фактори екзистенційної наповненості, які були виокремлені авторами в ході теоретичних та експериментальних розвідок. Проте ці чинники та фактори найчастіше розглядалися без прив'язки до віку пізньої дорослості, окрім того не досліджувалася екзистенційна наповненість працюючих осіб такого віку, хоча спостерігається тенденція до виокремлення окремих аспектів їхньої задоволеності життям, життєстійкості, адаптації, особистісного зростання та долаючої поведінки.

Метою роботи було виявити спільні та відмінні характеристики екзистенційної наповненості жінок та чоловіків, які у пенсійному віці є працевлаштовані. Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання: по-перше, діагностувати рівень екзистенційного наповнення жінок та чоловіків, гармонійність міжособових стосунків та адаптивність; по-друге, виявити роль гармонійності міжособових стосунків та адаптивності в екзистенційній наповненості; по-третє, порівняти характеристики екзистенційної наповненості працевлаштованих жінок та чоловіків.

Методи дослідження та їх обґрунтування. Для діагностики об'єкту дослідження – екзистенційної наповненості – використана шкала екзистенції А. Ленгле і К. Орглер, яка визначає два полюси: персональності (самодистанціювання і самотрансценденцію) та екзистенції (свободу і відповідальність). Персональність визначає здатність людини оцінити себе і ситуацію збоку, усвідомивши, що є важливим з огляду на власні цінності; екзистенція – здатність приймати обґрунтовані рішення, які базуються на власних цінностях, та втілювати ці рішення у життя (Langle, Orgler, Kundi, 2003). Для виявлення ролі гармонійності стосунків та адаптивності для екзистенційної наповненості особистості використані такі показники міжособових стосунків, як напруженість, відчуженість, конфліктність, агресивність і загальний індекс дисгармонійності стосунків (ІДС) (методика С. Духновського) і такі індикатори адаптивності, як прийняття себе, прийняття інших, емоційна комфортність, інтернальність, домінування та ескапізм (методика К. Роджерса-Р. Даймонд).

Обстежено 100 працевлаштованих пенсіонерів віком від 59 до 75 років, з яких 46 жіночої статі (середній вік – 63,6 роки) і 54 – чоловічої (середній вік – 64,9 роки). Для обґрунтування отриманих результатів використані такі математико-статистичні методи опрацювання емпіричних даних: порівняльний аналіз (t-тест Стьюдента при $p < 0,05$), кореляційний аналіз (r-Пірсона при $p < 0,05$) та факторний аналіз (метод головних компонент з варімакс-обертанням при факторних навантаженнях $> 0,500$).

Виклад основного матеріалу. Усі показники екзистенційної наповненості (далі – ЕН) для групи жінок та чоловіків виявились у межах норми, однак деякі з них наближаються до низьких, а саме самоідистанціювання для жінок і чоловіків ($SD_{ж}=29,45$; $SD_{ч}=29,37$), самотрансценденція для чоловіків ($ST_{ч}=60,18$), персональність для чоловіків ($P_{ч}=89,55$). Статистично достовірних відмінностей між показниками ЕН жінок та чоловіків не виявлено. Гармонійність міжособових стосунків коливається у діапазоні середніх показників. Зазначимо, що у жінок стосунки більш гармонійні, ніж у чоловіків ($t_{ІДС}=2,320$ при $p=0,022$; $t_{конфл}=2,475$ при $p=0,015$; $t_{аррес}=2,522$ при $p=0,013$). Адаптивність до соціального середовища середня, крім інтернальності, яка для чоловіків виявилась високою (68,50%), а для жінок наближається до високої (65,04%).

Для кожного масиву емпіричних даних (жінок і чоловіків) побудована 4-факторна модель, яка вказує на роль гармонійності міжособових стосунків та адаптивності в екзистенційній наповненості особистості. Для групи жінок модель пояснює 75,74% дисперсії даних, чоловіків – 76,89%.

Для групи жінок усі показники ЕН (крім самотрансценденції) разом з емоційним комфортом як індикатором адаптивності увійшли до першого фактору «Роль емоційного комфорту в осягненні сенсу життя жінками» (факторні навантаження у межах від 0,512 до 0,935). Маркери дисгармонійності стосунків об'єдналися у другому факторі «Прагнення до гармонізації міжособових стосунків жінок» з факторними навантаженнями від -0,780 до -0,962. Кореляційний аналіз вказав на зв'язки між загальним показником дисгармонійності стосунків (ІДС) і такими індикаторами адаптивності: адаптацією ($r=-0,436$), прийняттям інших ($r=-$

0,397), емоційним комфортом ($r=-0,505$) і ескапізмом ($r=0,307$). Найбільшу роль в адаптації працевлаштованих жінок має зниження їхньої напруженості (r в межах від -0,298 до -0,554), найменшу – зниження конфліктності (виявлена лише кореляція з емоційним комфортом $r=-0,386$). Жодного зв'язку між екзистенційною наповненістю та гармонійністю стосунків не виявлено.

Третій фактор «Роль домінування у самоідистанціюванні працевлаштованих жінок» включив домінування (-0,725) і самоідистанціювання (0,690). Домінування корелює лише з одним показником ІДС, а саме з напруженістю ($r=-0,298$). Четвертий фактор «Роль адаптивності у персональній наповненості працевлаштованих жінок» охопив переважну більшість шкал адаптивності (крім домінування та ескапізму) з факторними навантаженнями від 0,546 до 0,856, шкалу персональності (0,544) і самотрансценденції (0,687). Незважаючи на те, що факторна модель вказала лише на окремі зв'язки між екзистенційним наповненням і адаптивністю, кореляційний аналіз показав детальнішу картину. По-перше, підтвердились зв'язки між персональністю і адаптивністю (крім домінування та ескапізму) з r в межах від 0,370 до 0,570, по-друге, виявлені зв'язки між екзистенцією і адаптивністю (крім домінування та ескапізму) з r в межах від 0,463 до 0,646.

Схематичне зображення описаних вище результатів представлено на рис. 1.

Для чоловіків усі показники екзистенційної наповненості утворили окремий перший фактор «Сенс життя чоловіків» (факторні навантаження у межах від 0,682 до 0,933). «Прагнення до гармонізації міжособових стосунків чоловіків» – це другий фактор, який індикатори дисгармонійності стосунків (факторні навантаження від -0,779 до -0,969) об'єднав з таким показником адаптивності як прийняття інших (0,505). Є зв'язки між ІДС і персональністю ($r=-0,355$), самоідистанціюванням ($r=-0,382$), самотрансценденцією ($r=-0,283$), свободою ($r=-0,281$), а також загальним показником екзистенційної наповненості ($r=-0,311$). Найтісніший зв'язок маркери ЕН мають з конфліктністю (r в межах від -0,304 до -0,513), а ось екзистенція і такий її індикатор як відповідальність не є пов'язані з жодним із показників гармонійності стосунків. ІДС корелює також з адаптацією ($r=-0,273$).

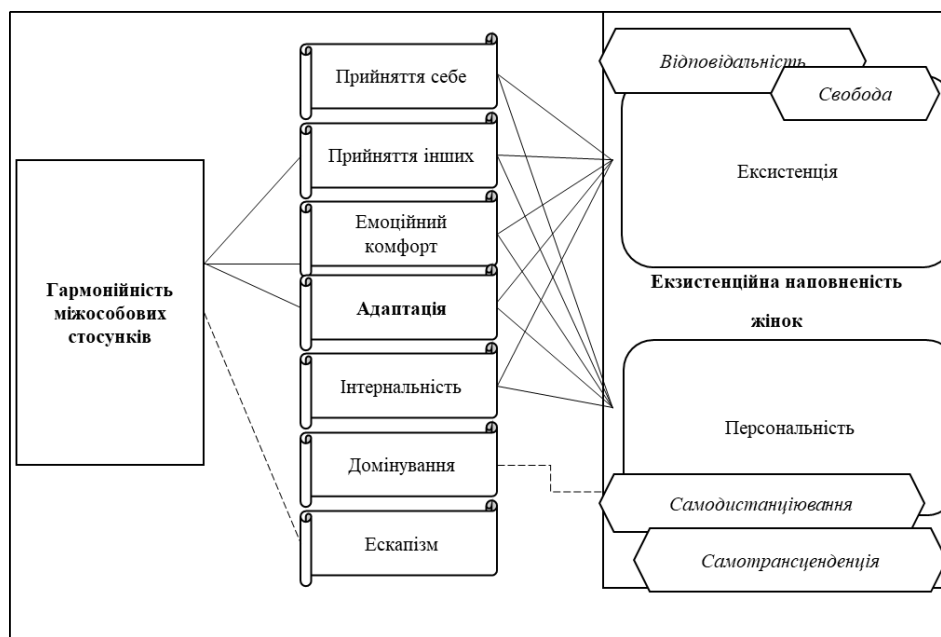

Рис. 1. Зв'язок екзистенційної наповненості працевлаштованих жінок пенсійного віку з гармонійністю міжособових стосунків та адаптивністю

Третій фактор «Роль адаптивності у самотрансценденції працевлаштованих чоловіків» об'єднав усі шкали адаптивності, крім домінування, з високими факторними навантаженнями (від 0,624 до 0,874; для ескапізму – -0,659) і самотрансценденцію (0,554). Виявлені також кореляції основних показників адаптивності (крім домінування і ескапізму) з індикаторами екзистенційної наповненості (r в межах від 0,299 до 0,780). Ескапізм має зворотній зв'язок з самотрансценденцією ($r =$

-0,273) і свободою ($r = -0,311$). Домінування (0,892) об'єдналось з віком (0,584) у четвертому факторі «Домінування старших за віком працевлаштованих чоловіків».

Схематичне зображення вищенаведених результатів представлено на рис. 2.

Отже, працевлаштовані особи пенсійного віку характеризуються помірним досягненням сенсу життя, при цьому суттєвих відмінностей за рівнем екзистен-

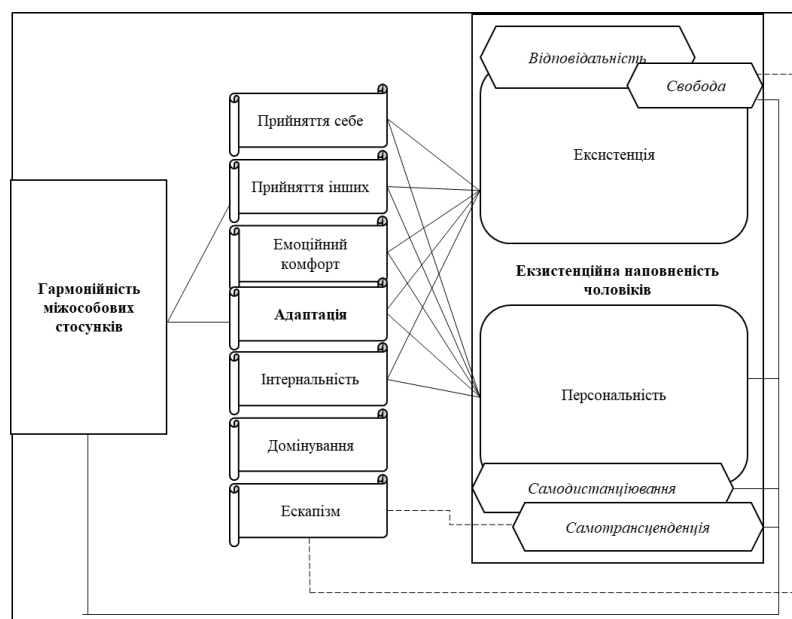

Рис. 2. Зв'язок екзистенційної наповненості працевлаштованих чоловіків пенсійного віку з гармонійністю міжособових стосунків та адаптивністю

ційного наповнення між жінками та чоловіками не виявлено. Міжособові стосунки, в основному, гармонійні; спостерігається більша схильність жінок до компромісної поведінки і контролю агресивних проявів у порівнянні з чоловіками. І жінки, і чоловіки помірно адаптовані до соціального середовища.

Більш адаптовані особи пенсійного віку мають більшу екзистенційну наповненість і можуть краще досягнути справжній сенс свого життя. Особливо це стосується емоційного «проживання» цінностей, посвяти себе іншим і позитивного сприймання навколишнього світу і самих себе. Однак, це не стосується таких аспектів адаптивності, як ескапізм і домінування. Здатності до адаптації та прийняттю інших сприяє гармонійність міжособових стосунків, і навпаки. Важливою умовою для екзистенційної наповненості і досягнення сенсу життя для працевлаштованих осіб пенсійного віку є їхня довіра до себе і позитивна самооцінка, дружнє ставлення до оточуючих і очікування позитивної оцінки з їхнього боку, а також сприймання себе як активного суб'єкта власної діяльності. Останнє особливо актуальне для чоловіків.

Розглянемо суттєві відмінності екзистенційної наповненості працевлаштованих жінок та чоловіків. Особливістю жінок-пенсіонерів є те, що для створення внутрішньо вільного простору вони повинні відмовитися від надмірного домінування у міжособових стосунках, бажання «взяти верх» над іншими, виявивши більшу м'якість. Якщо жінки починають схилитися до домінування у міжособових стосунках, демонструючи свою перевагу над іншими, в них, ймовірно, зростатиме внутрішня дистанція щодо себе і погіршиться здатність оцінювати ситуацію стороннім поглядом, однак помітно знизиться напруженість. Для чоловіків роль домінування з віком зростає, проте його впливу на екзистенційну наповненість та гармонійність стосунків не виявлено.

Якщо жінки, які продовжують трудову діяльність у пенсійному віці, починають уникали проблем, з якими стикаються, в них зростає напруженість і агресивність у стосунках з людьми, проте навряд чи це може вплинути на переживання, пов'язані з сенсом їхнього життя. Для чоловіків втеча від проблем може, з одного боку, позначитись на сприйманні емоційної значущості того, що відбувається, спричинюючи емоційну збідне-

ність; з другого – знизити здатність приймати персонально обгрунтовані рішення.

Виявлено, що для працюючих жінок-пенсіонерів одним з факторів гармонізації міжособових стосунків є переживання емоційного комфорту, дружнє ставлення до навколишнього світу та прийняття їхнього життєвого шляху. Проте ролі гармонійності міжособових стосунків жінок в досягненні сенсу свого життя і відповідного екзистенційного наповнення встановити не вдалось. Працевлаштованим чоловікам-пенсіонерам переживати емоційний комфорт як прояв адаптивності також важливо, однак він має менше значення для екзистенційної наповненості їхнього життя, а ролі у гармонійності стосунків не виявлено. Натомість у чоловіків саме гармонійність стосунків, особливо відмова від конфронтації та протистояння, відіграє вагомий роль в досягненні сенсу життя. Зниження напруженості та конфліктності у стосунках з людьми з одного боку впливає на прийняття персонально обгрунтованих рішень, які базуються на емоційній значущості того, що відбувається, з другого – сприяє когнітивно-емоційній доступності. Для усвідомлення важливості подій з огляду на життєві цінності для чоловіків вагомий роль також відіграє їхня щирість і безпосередність у стосунках, відмова від надмірного домінування і агресивності. Звертаємо увагу на те, що зв'язку між гармонійністю міжособових стосунків працевлаштованих чоловіків і їхньою здатністю втілювати у життя рішення, прийняті на підставі власних цінностей, не виявлено.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що рівень екзистенційного наповнення, гармонійності міжособових стосунків та адаптивності працевлаштованих жінок і чоловіків пенсійного віку відповідає середнім показникам.

У зростанні екзистенційної наповненості безпосередню роль відіграють адаптивні здатності особи, насамперед, прийняття оточуючих. Окремі прояви адаптивності можуть зростати унаслідок гармонізації стосунків з навколишнім світом. Гармонійність міжособових стосунків може бути як безпосередньо пов'язаною з екзистенційною наповненістю працевлаштованих пенсіонерів (чоловіки), так і опосередковуватись адаптивними здатностями особи (жінки і чоловіки).

Спільним для чоловіків і жінок є те, що, поперше, існує тісний зв'язок екзистенційної наповненості та схильності особи пенсійного віку до адаптації, особливо щодо таких її вимірів, як самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт та інтернальність. По-друге, адаптація та прийняття інших сприяє гармонізації міжособових стосунків, і навпаки, якщо працевлаштовані особи пенсійного віку мають гармонійні стосунки з оточуючими, вони є краще адаптованими.

Відмінності полягають у тому, що у жінок ширший спектр зв'язків гармонійності з адаптивністю, у чоловіків – гармонійності з екзистенційною наповненістю. У жінок схильність до домінування може негативно вплинути на екзистенційну наповненість (зокрема, самодистанціювання), у чоловіків це малоймовірно. У жінок, які починають уникати проблем, може погіршитись гармонійність міжособових стосунків (зрости напруженість і агресивні наміри), проте навряд чи це стосуватиметься їхніх екзистенційних переживань; у чоловіків, навпаки, втеча від проблем позначиться на екзистенційних переживаннях (знижуватиме їхню здатність до самотрансценденції та свободи) і навряд чи торкнеться гармонійності стосунків з оточуючими. У жінок прийняття інших і емоційний комфорт тісніше пов'язані з екзистенційною наповненістю, ніж у чоловіків.

Перспективою подальших досліджень є порівняння отриманих даних з непрацевлаштованими жінками та чоловіками пенсійного віку та розширення спектру психологічних змінних дослідження.

References (Transliteration):

- Danylenko, N. V., Yelchaninova, T. M. (2020). *Osoblyvosti zadovolenosti zhyttiam ta zhyttestiikosti liudei pensinoho viku* [Peculiarities of life satisfaction and resilience of people of retirement age]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky*, 2, 100–108. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-3-12>. [in Ukrainian]
- Karhina, N. V. (2017). *Osoblyvosti ekzystentsiinoi spovnenosti osobystosti z riznym rivnem psykholohichnoho blahopoluchchia* [Features of the existential fullness of the individual with different levels of psychological well-being]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv "Problemy suchasnoi psykholohii osobystosti"*, 8, 78–84. <http://hdl.handle.net/123456789/1590>. [in Ukrainian]
- Kremenchutska, M. K. (2014). *Psykhologichni problemy liudei litoho viku* [Psychological problems of the elderly]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*, 2014, 2, 143–148. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2014_2_23. [in Ukrainian]
- Langle, A., Orgler, Ch., Kundi M. (2003) *The Existence Scale. A new approach to assess the ability to find personal meaning in life and to reach existential fulfillment*. *European Psychotherapy*. N 4(1), 13–51.
- Levenets, N. V. (2019). *"Subiektyvne blahopoluchchia" ta "ekzystentsiina napovnenist": skhozhist ta vidminnosti* ["Subjective well-being" and "existential fullness": similarities and differences]. *Materialy Norvezko-Ukrainskoi konferentsii, prysviachenoj diialnosti F. Nansena v Ukraini u 1921–1922 rokakh*. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/15022>. [in Ukrainian]
- Maksymets, S. M., Shrubovych, M. O. (2019). *Psykhologichni aspekty roboty z liudmy pokhyloho viku* [Psychological aspects of working with the elderly]. *Aktualni problemy osobystynoho zrostantia*, 80–82. <https://cutt.ly/dzOKVMI>. [in Ukrainian]
- Nesterova, A., Zhuchkova, S. (2018). *Faktornaja struktura udovletvorjonnosti zhizn'ju v pozhilom i starcheskom vozraste: social'no-psiologicheskij podhod* [Factor structure of life satisfaction in elderly and old age: sociopsychological approach]. *Bulletin of Moscow Region State University. Series: Psychology*, 1, 60–72. <https://doi.org/10.18384/2310-7235-2018-1-60-72> [in Russian].
- Novikova, Z. (2019). *Psykhologichni osoblyvosti emotsiinoi sfery ta kopinh-stratehii osib pokhyloho viku* [Psychological features of the emotional sphere and coping strategies at aging]. *Psykhologichni chasopys*, 5(8), 161–173. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.8.10>. [in Ukrainian]
- Panfilov, D. (2018). *Eksperymentalne vyvchennia ekzystentsiinykh danosti buttia osobystosti* [The experimental study of the existential givens of personal existence]. *Psykhologichni chasopys*, 4(2), 99–110. <https://doi.org/10.31108/2018vol12iss2pp99-110>. [in Ukrainian]
- Yeremytskyi, D. A., Popovych, I. S. (2018). *Psykhologichni osoblyvosti sotsialnykh ochikuvan liudei pokhyloho viku* [Psychological features of social expectations of the elderly]. *Insait: zbirnyk naukovykh prats studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh*, 83–85. <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/6841>. [in Ukrainian]
- Zinchenko, O. S. (2015). *Psykhologichni osoblyvosti liudei litoho viku: teoretychnyi analiz problemy* [Psychological features of the elderly: a theoretical analysis of the problem]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*, 2, 28–34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2015_2_7. [in Ukrainian]

Tetiana Partyko

PhD in Psychology, Associate Professor, professor at the Department of Psychology, Ivan Franko Lviv National University, Lviv (Ukraine)

Nadiia Levus

PhD in Psychology, Associate Professor, associate professor at the Department of Psychology, Ivan Franko Lviv National University, Lviv (Ukraine)

EXISTENTIAL FULLNESS OF EMPLOYED RETIREMENT-AGE WOMEN AND MEN

ABSTRACT

The role of adaptability and harmonious interpersonal relations on achievement of existential fullness by retirement age people was analyzed with the performed empirical study. The Existence Scale (ESK) (Längle, Orgler), S. Dukhnovsky's method examining disharmony in interpersonal relations and the Social and Psychological Adaptation Questionnaire (C. Rogers and R. Diamond) were used. The study involved 100 employed people of retirement age (59-75 years), of which 46 women (average age was 63.6 years) and 54 men (average age was 64.9 years).

Employed people of retirement age were characterized by moderate understanding of life meaning, women and men did not have significant differences in their existential fullness. Interpersonal relationships were mainly harmonious; women had a greater tendency to compromise and to control aggressive manifestations in comparison with men. Both women and men were moderately adapted to the social environment.

Also, men and women showed a close link between existential fullness and retirement-age people's tendency to adaptation, especially with regard to such characteristics as self-acceptance, acceptance of others, emotional comfort and internality. An important condition for employed retirement-age people's existential fullness and understood life meaning was their self-confidence and positive self-attitude, friendly attitude to others and expectation of positive evaluation from them, as well as self-perception as an active subject of their activities. Adaptation and acceptance of others contributed to harmonious interpersonal relationships, and vice versa, if employed retirement-age people had harmonious relationships with others, they were better adapted. The link between harmonious interpersonal relationships and existential fullness is mainly mediated by

an individual's adaptive abilities, but this link can be direct at men.

Women showed a wider range of links between harmony and adaptability, but men showed a wider range of links between harmony and existential fullness. If women tended to dominate in interpersonal relationships, demonstrating their superiority over others, they were likely to narrow their inner distance from themselves and their ability to assess a situation from the outside became worse, but their tensions decreased markedly. As for men, the role of dominance increased with age, but its effect on the existential fullness and harmony of relationships was not revealed. Women who avoided problems had increased tension and aggressive intentions, but it was unlikely to affect their existential experiences; on the contrary, as for men, problems avoiding reduced their ability to self-transcendence and freedom and was unlikely to affect the harmony of relationships with others. Women's acceptance of others and emotional comfort were more closely linked to existential fullness in comparison with such characteristics at men.

Key words: existential fullness, adaptability, harmony of relations, employment, persons of retirement age.

Партыко Татьяна Борисовна

Кандидат психологических наук, доцент, профессор кафедры психологии, Львовский национальный университет имени Ивана Франка, г. Львов (Украина)

Левус Надежда Игоревна

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии, Львовский национальный университет имени Ивана Франка, г. Львов (Украина)

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНАЯ НАПОЛНЕННОСТЬ ТРУДОУСТРОЕННЫХ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА

АННОТАЦИЯ

На основе эмпирического исследования проанализирована роль адаптивности и гармоничности межличностных отношений в достижении лицами пенсионного возраста экзистенциальной наполненности. Использованы шкала экзистенции А. Лэнгле и К. Орглер, методика диагностики дисгармонии межличностных отношений С. Духновского и тест социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонд. В исследовании приняли участие 100 трудоустроенных

лиц пенсионного возраста (59-75 лет), из которых 46 женского пола (средний возраст – 63,6 лет) и 54 – мужского (средний возраст – 64,9 лет).

Трудоустроенные лица пенсионного возраста характеризуются умеренным постижением смысла жизни, при этом существенных различий по уровню экзистенциального наполнения между женщинами и мужчинами не обнаружено. Межличностные отношения, в основном, гармоничные; наблюдается большая склонность женщин к компромиссному поведению и контролю агрессивных проявлений по сравнению с мужчинами. И женщины, и мужчины умеренно адаптированы к социальной среде.

Общим для мужчин и женщин является то, что существует тесная связь экзистенциальной наполненности и склонности лиц пенсионного возраста к адаптации, особенно в отношении таких ее измерений, как самоприятие, принятие других, эмоциональный комфорт и интернальность. Важным условием для экзистенциальной наполненности и постижения смысла жизни для трудоустроенных лиц пенсионного возраста является их доверие к себе и позитивная самооценка, дружеское отношение к окружающим и ожидание положительной оценки с их стороны, а также восприятие себя как активного субъекта собственной деятельности. Адаптация и принятие других способствуют гармонизации межличностных отношений, и наоборот, если трудоустроенные лица пенсионного возраста имеют гармоничные отношения с окружающими, они являются лучше адаптированными. Связь гармоничности межличностных отношений с экзистенциальной наполненностью преимущественно опосредована адаптивными способностями личности, однако у мужчин может быть непосредственной.

Различия заключаются в том, что у женщин более широкий спектр связей гармоничности с адаптивностью, у мужчин – гармоничности с экзистенциальной наполненностью. Если женщины начинают склоняться к доминированию в межличностных отношениях, демонстрируя свое превосходство над другими, у них, вероятно, сузится внутренняя дистанция по отношению к себе и ухудшится способность оценивать ситуацию посторонним взглядом, однако заметно снизится напряженность. Для мужчин роль доминирования с возраст-

том увеличивается, однако его влияния на экзистенциальную наполненность и гармоничность отношений не выявлено. У женщин, которые начинают избегать проблем, могут увеличиться напряженность и агрессивные намерения, однако вряд ли это будет касаться их экзистенциальных переживаний; у мужчин, наоборот, уход от проблем снизит их способность к самотрансценденции и свободе и вряд ли коснется гармоничности отношений с окружающими. У женщин принятие других и эмоциональный комфорт теснее связаны с экзистенциальной наполненности, чем у мужчин.

Ключевые слова: экзистенциальная наполненность, адаптивность, гармоничность отношений, трудоустроенность, лица пенсионного возраста.

How to cite (як цитувати):

Partyko, T., Levus, N. (2021). *EXISTENTIAL FULLNESS OF EMPLOYED RETIREMENT-AGE WOMEN AND MEN. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (4), 78-87. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.4.8> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.03.2021

Дата рекомендації до друку: 11.04.2021

Дата оприлюднення: 30.04.2021